

«Først vore egne!»

Da Aftenposten saboterte Nansens nødhjelp til Russland

Av Carl Emil Vogt

Den konservative kristianiaavisen Aftenposten valgte i januar 1922, særlig grunnet tidens antikomunisme, å lansere en sabotasjekampanje mot Fridtjof Nansens innsamling til russiske hungerofre. Redaktør Thorstein Diesen fremhevet i stedet fattigdom i Nord-Norge. Diesens kampanje ble lansert da Nansen forlot landet for å drive innsamling i Europa. Den velregisserte Nord-Norge-kampanjen dominerte avisen gjennom flere uker. Informasjon var på forhånd valgt ut, sortert og manipulert. Kampanjen var inspirert av borgerlig skepsis til Nansens nødhjelpsprogram i franske og britiske konservative aviser. Nord-Norge-aksjonen hadde adskillig suksess med to millioner kroner samlet inn. Kampanjen demonstrerte Diesens betydelige makt som redaktør av landets største avis.

English
abstract
p 189

c.e.vogt@iakh.uio.no

Carl Emil Vogt er stipendiat ved Forum for samtids-
historie, Institutt for arkeologi, konservering og his-
torie, Universitetet i Oslo.

Der er landsmænd, som staar os nær og raaber paa hjælp. Det sømmer sig lidet at række den hjælp, vi kan skaffe, over hoderne paa vore egne landsmænd til de fjernerestaaende.¹

Da Aftenpostens mektige redaktør Thorstein Diesen i januar 1922 med ord som disse bønnfalt om nødhjelp til nordnorske fiskere, var store områder i Russland, Ukraina og Nord-Kaukasus rammet av en av de verste hungerkatastrofer i moderne tid. Ekstrem tørke hadde ødelagt avlingene to år på rad, etter at første verdenskrig, revolusjon og borgerkrig hadde utarmet russisk landsbygd. I tillegg beslagla Lenins bolsjeviker på brutalt vis kornoverskuddet fra bøndene for, som de sa, å sikre byene og arbeiderne mat. Bøndene, som utgjorde mer enn 80 prosent av befolkningen, hadde de mindre omsorg for.² Mellom 20 og 30 millioner – menn, kvinner og ikke minst barn – var direkte rammet av matmangel og sykdommer. Kannibalisme forekom, og menneskekjøtt ble til og med enkelte steder solgt på markedene. Sannsynligvis døde fem millioner mennesker i løpet av årene 1921–1923 som følge av hungersnøden.³

I det lengste fortiet sovjetmyndighetene katastrofen, men i juli 1921 gikk de ut med appeller til omverdenen om hjelp. Fridtjof Nansen og den amerikanske handelsministeren Herbert Hoover ble 16. august 1921 utnevnt til høykommissærer av en Røde Kors-initiert hjelpekomité kalt Komiteen for hjelp til de sultende i Russland (CISR, Comité international de secours à la Russie) der en rekke organisasjoner, men ingen regjeringer deltok.⁴ Hoover avslo, han ønsket å drive arbeid gjennom sin vel-

1. Aftenposten, morgen, 25.1.1922. Jeg ønsker å rette en stor takk til Hans Fredrik Dahl for å ha satt meg i gang med forskningen som ligger til grunn for denne artikkelen.

2. For belegg, se C.E. Vogt, *Nansens kamp mot hungersnøden i Russland 1921–1923*, Oslo 2007, særlig kapitlene Banditenes opprør og Hungeren seirer.

3. Se f.eks. R.W. Davies, M. Harrison og S.G. Wheatcroft (red.), *The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913–1945*, Cambridge 1994: 63. Litteraturen om hungersnøden i Russland og Ukraina 1921–1923 er ikke så fylldig som om hungersnøden på 1930-tallet. En grunnbok er den offisielle historien om det amerikanske hjelpearbeidet: H.H. Fisher, *The famine in Soviet Russia 1919–1923. The operations of the American Relief Administration*, New York 1927. Fra et demografisk perspektiv S. Adamets, *Guerre civile et famine en Russie. Le pouvoir bolchevique et la population face à la catastrophe démographique 1917–1923*, Paris 2003. En historiografisk artikkel som gir oversikt over russisk litteratur om hungersnøden er V.A. Poljakov, Povolzjskij golod natsjala 1920-kh gg. K istoriografii problemy, *Novyj istoritsjeskij vestnik*, (http://www.nivestnik.ru/2005_1/05.shtml#_edn47), nr. 1, vol. 12, 2005. For øvrig viser jeg til litteraturlisten i Vogt 2007.

4. Om forholdet mellom Hoover og Nansen, se Vogt 2007: 51–53 og 58–60. USAs bistandsarbeid, ledet av Hoover, startet med forsyningene til Belgia under første verdenskrig gjennom organisasjonen Commission for Relief in Belgium og fortsatte med omfattende bistandsarbeid i Øst- og Sentral-Europa. Bare fra våpenhvilen i 1918 og frem til neste innhøsting ble det levert og distribuert nesten 27 millioner tonn matvarer til Europa. Alt arbeidet var ledet av Hoover. (Se B. Weissman, *Herbert Hoover and famine relief to Soviet Russia: 1921–1923*, Stanford 1974: 22–26; E.F. Willis, *Herbert Hoover and the Russian Prisoners of World War I. A Study in Diplomacy and Relief, 1918–1919*, Stanford 1951: vii.)

fungerende organisasjon American Relief Administration (ARA), som allerede drev omfattende bistandsarbeid i Europa og hadde store lagre av forsyninger tilgjengelig. Men Hoovers idé om bistand var ikke bare begrunnet i humanitære hensyn. Han var også arkitekten bak en plan, støttet av en rekke ledende amerikanske politikere, om å bruke mat som våpen mot kommunistene. Gjennom å stille nøden skulle man fjerne grunnlaget for bolsjevismen. Parallellene til Marshallhjelpen etter 2. verdenskrig er åpenbare.⁵ I Hoovers ideologi om mat som våpen ligger mye av forklaringen til at USA i motsetning til de like antikommunistiske europeiske stormaktene valgte å gi nødhjelp til Russland.

ARA inngikk en avtale med sovjetmyndighetene om hjelp til hungrofrene 20. august 1921.⁶ Nansen undertegnet en lignende overenskomst en uke senere på vegne av sin organisasjon, CISR. Den vesentligste forskjellen mellom avtalene var at Nansen påtok seg å skaffe sovjetregjeringen kreditter på opptil ti millioner pund, ARA skulle drive arbeid med de midlene organisasjonen alt hadde til rådighet.⁷ Amerikanerne gikk straks i gang med arbeid i hungerområdene, side om side med enkelte organisasjoner som var medlem i Nansens CISR – et eksempel er Redd Barna. Nansen forsøkte samtidig uten hell å få Vest-Europas stater til å ta på seg ansvaret for å hjelpe hungrofrene ved å gi kreditter. Mens Nansens plan altså sto i stampe, ekspanderte amerikanerne sitt arbeid. I desember 1921 bevilget kongressen 20 millioner dollar til hjelpearbeidet. I ettertid er det klart at amerikanerne leverte mer enn 80 prosent av alle leveransene fra utlandet, Nansen og organisasjonene han samarbeidet med rundt 13 prosent.⁸

Men i slutten av september 1921, selv etter et totalt nederlag i Folkeforbundet, håpet Nansen likevel ennå at han kunne redde nødhjelpsplanen. Han reiste til sultområdene ved Volga i november–desember 1921, med øyenvitnets autoritet skulle han reise en opinion som kunne tvinge

5. President Wilson sa det slik i en tale til kongressen: "Bolshevism is steadily advancing westward [...] and is poisoning Germany. It cannot be stopped by force but it can be stopped by food." C.M. Edmondson, The politics of hunger: The Soviet response to famine, 1921, *Soviet Studies* 1977, vol. 29, nr. 4, s. 506–518: 510.

6. Om Hoover og ARAs hjelpearbeid se særlig B.M. Patenaude, *The big show in Bololand. The American Relief Expedition to Soviet Russia in the famine of 1921*, Stanford 2002; Weissman 1974; den tidligere nevnte ARA-historien, Fisher 1927, er igjen referanseverket.

7. Avtalene er trykket som tillegg i C.E. Vogt, Et ikke ubetydelig bidrag. Fridtjof Nansens hjelpearbeid i Russland og Ukraina, 1921–1925, *Forsvarsstudier* 2002, 2.

8. Nansens hjelpearbeid og hungersnøden behandler jeg i Vogt 2007; for en kortfattet fremstilling av Nansens humanitære engasjement og Nansen som fredsprisvinner, se C.E. Vogt, Fridtjof Nansen. Fredsprisen 1922, i O. Njølstad (red.), *Norske nobelprisvinnere. Fra Bjørnson til Kydland*, Oslo 2005: 116–151.

regjeringene til å gi kreditter. Metoden var en foredrags- og innsamlings-turné i Europa, og Nansen forlot Norge i slutten av januar 1922 for å sette inn hovedstøtet i Storbritannia. Der besøkte han med stor suksess 16 byer og oppnådde et lunsjmøte med en vennlig innstilt statsminister David Lloyd George, men fikk ingen konkrete løfter. Noen måneder senere avviste parlamentet å gi lån til arbeidet. Nansens plan var i praksis død, og han måtte basere arbeidet på innsamlede midler og bidrag fra sovjetmyndighetene.

Motstanden han møtte under foredragsturneen kunne være voldsom og følelsesladet. Den kom fra antikommunister, blant dem flyktninger fra Russland. Også i Norge fantes røster som stilte seg negative til Nansens nødhjelpsoperasjon. Det klareste eksemplet var Aftenposten. Anført av redaktør Diesen gjøv avisen løs på innsamlingsaksjonen så snart Nansen i januar 1922 hadde reist utenlands på foredragsturné. Og i tillegg satte Aftenposten altså i gang en stortilt innsamlingsaksjon til inntekt for fattige nordnorske fiskere, som slett ikke døde av sult, i bevisst konkurranse med Nansens aksjon. Nord-Norge-aksjonen var ledsaget av en pressekampanje som dominerte avisen gjennom en lengre periode.

Et halvt år tidligere hadde avisens første reaksjon på nyhetene om sultkatastrofen vært en vaklende holdning til hvorvidt det var riktig å hjelpe. De hungerrammede ble sett som uskyldige ofre for et grusomt kommunistisk vanstyre, derfor ville det være riktig å hjelpe dem. På den annen side ble det sett som problematisk å sende nødhjelp inn i kommunist-Russland. Etter hvert som det utover høsten 1921 ble klart at Nansen ønsket samarbeid med sovjetmyndighetene om hjelpeaksjonen og at vestlige regjeringer ikke ville støtte ham, ble Aftenpostens holdning entydig negativ til nødhjelp.

Men hva skyldtes det at Aftenposten altså ikke nøyde seg med å kritisere nødhjelpsoperasjonen, men gikk så langt som til å organisere og nøye regissere en sabotasjeaksjon?⁹ Det finnes flere mulige svar på dette. Aksjonen kan ha vært rettet mot Nansen personlig, mot kommunismen,

9. Aftenpostens motaksjon ble støttet av flere konservative presseorganer, men f.eks. ikke Morgenbladet. Liberale Kristiania-aviser som Tidens Tegn og Dagbladet støttet Nansens innsamling. Social-Demokraten ga Nansen moralsk støtte, men drev eget innsamlingsarbeid på oppfordring fra Lenin. Han sendte 2. august 1921 ut en appell til det internasjonale proletariat og ba om hjelp, samtidig appellerte utenrikskommissær Tsitsjerin til utenlandske regjeringer (Edmondson 1977: 516). Innsamlingen som fulgte Lenins oppfordring var organisert av Den kommunistiske internasjonale, Komintern, gjennom Den internasjonale arbeiderhjelp. Dit sendte Det norske Arbeiderparti midlene de samlet inn, blant annet gjennom Social-Demokraten. Kildegrunnlaget for min artikkel er en systematisk gjennomgang av Aftenposten, Tidens Tegn og Social-Demokraten juli 1921–september 1922. Morgenbladet og Dagbladet er summarisk gjennomgått januar–februar 1922. Øvrige aviser er sjekket ved stikkprøver.

eller ha vært et utslag av motstand mot å hjelpe hungerofre i et fjernt og fremmed land fremfor egne landsmenn. Skepsisen var sterk, både i utlandet og hjemme, til hjelpearbeid i det kommuniststyrte Sovjet-Russland. Jeg skal argumentere for at alle disse delsvarene må tas med i betraktningen.

Pressehistorisk gir studien et innblikk i effektiv kampanjejournalistikk på 1920-tallet og hvordan informasjon ble utvalgt og manipulert. Redaktør Diesens rolle i avisen var sentral, han var kanskje den mektigste opinionspåvirker i Norge gjennom landets største avis. Jeg ønsker også å belyse en del av redaktørrollens utvikling, med Nord-Norge-aksjonen som eksempel. Hvilke muligheter hadde en mektig redaktør til å påvirke og manipulere folks oppfatninger og handlinger? For å forklare at Aftenposten tydde til en kampanje mot Nansen, er det nødvendig å redegjøre for avisens holdning fra nyheten om hungersnøden ble kjent i juli 1921 til sabotasjekampanjen ble lansert da Nansen reiste utenlands i slutten av januar 1922.

AFTENPOSTEN EN VAKLENDE TILHENGER AV HJELP

Aftenposten, grunnlagt i 1860 av boktrykker Christian Schibsted, var i 1922 en trygg høyreavis som inntok få kompliserte politiske standpunkter, den holdt seg til det enkle og nære, den var antikommunistisk og handels- og industriorientert.¹⁰ Det mer intellektuelt orienterte Morgenbladet ble passert i opplagstall alt i 1905, og i 1920 hadde landets største avis, Aftenposten, et opplag på 65 000.¹¹ Den var med andre ord en mektig avis, om ikke toneangivende i intellektuelt henseende. Derimot var den viktig i vekselspillet mellom å forme mange menneskers meninger og å la seg forme av mange folks meninger. Og det var nettopp her redaktør Thorstein Diesen, med sin folkelige penn, fant sin plass.

Pressens betydning i samfunnet hadde lenge økt. Avisopplagene steg, og i takt med dette hadde redaktørene fått stadig større makt siden andre halvdel av 1800-tallet.¹² Morgenbladets redaktør fra 1857 til 1893, Christian Friele, hadde utviklet og demonstrert den betydelige politiske makten en redaktør kunne besitte. Hans etterfølger Nils Vogt, redaktør fra 1894 til 1913, hadde tilført rollen respektabilitet. Vogt hadde en solid sosial bakgrunn, og i motsetning til Friele en glimrende juridisk embets-

10. H.F. Dahl, Da Dagbladet ble Dagbladet, i H.F. Dahl et al. (red.), *Utskjelt og utsolgt. Dagbladet gjennom 125 år*, Oslo 1993: 426.

11. G.C. Wasberg, *Aftenposten i hundre år. 1860–1960*, Oslo 1960: 234.

12. M. Eide, *Den redigerende makt. Redaktørrollens norske historie*, Oslo 2000, se særlig kapitlene 4 og 7.

eksamen. At Nils Vogt likevel valgte pressen som karrierevei er sett på som et vendepunkt i norsk pressehistorie. Tidligere hadde journalistyrket vært betraktet som annenrangs. Men ikke minst hadde Ola Thommessen i *Verdens Gang* (redaktør 1878–1910) senere *Tidens Tegn* (1910–1917) vist mulighetene som lå i redaktørrollen. Thommessen innehadde en sosial posisjon tilnærmet lik Nils Vogts og ønsket dessuten å bruke makten Friele hadde demonstrert som et potensial i redaktørrollen. Men i tillegg hadde han en evne til å skrive enkelt, ikke-akademisk og folkelig.

Thorstein Diesen, politisk redaktør i *Aftenposten* 1899–1900 og 1908–25, tok evnen til å kommunisere med leserne til et enda mer fininnstilt nivå. Diesen var selv født på Enerhaugen, Kristianias absolutte østkant. Faren var først handelsmann, så vaktmester. Thorstein Diesen hadde en hittil ukjent evne til å kommunisere med brede lag av befolkningen. Vi kan lese om ham i siste utgave av *Norsk biografisk leksikon*: «Alle forstod det han skrev, og de fulgte ofte hans meninger. Han hadde makt, derfor ble han en fryktet, til dels hatet redaktør, mens han i virkeligheten var en jovial og tolerant mann med et varmt hjerte.»¹³ Akkurat det siste kan kanskje diskuteres.

Da nyheten om hungersnøden i Russland ble kjent sommeren 1921, hadde *Aftenposten* under Diesen ingen problemer med å innrømme katastrofen som et faktum. I juli og august 1921, før det var klart at Nansen ville delta i hjelpearbeidet, passet hungersnøden godt inn i avisens antibolsjeviske linje – i tråd med norsk, europeisk og amerikansk borgerlig og konservativ kommunistfrykt.¹⁴ *Aftenposten* mente bolsjevikene hadde hovedansvaret for sulten, ikke minst gjennom sine rekvisisjoner av korn.¹⁵ En del overskrifter og mindre artikler i *Aftenposten*, ofte med franske eller britiske konservative aviser som opphav, vitner om en viss skadefro tro på at kommunistregimet snart ville bryte sammen: «Stilstanden i Rusland før stormen. Paniken breder sig blandt kommunisterne.»¹⁶ Sovjet-Russland var ifølge avisen «herjet af pest og hunger, af krig og revolution.»¹⁷ Kort sagt førte bolsjevikenes styre nærmest med nødvendighet til hungersnød og fullstendig kollaps. I bakgrunnen lå alltid et håp om kontrarevolusjon.

13. A. Bondes artikkel om Diesen i *Norsk biografisk leksikon*, bd. 2, Oslo 2000: 331.

14. S. Berstein og J.-J. Becker, *Histoire de l'anticommunisme en France. Tome 1: 1917–1940*, Paris 1987; R.G. Powers, *Not without honor: the history of American anticommunism*, New York 1998; M. Ruotsila, *British and American anticommunism before the Cold War*, London 2001.

15. *Aftenposten*, morgen, 22.7.1921.

16. *Aftenposten*, aften, 19.8.1921.

17. *Aftenposten*, morgen, 26.7.1921.

Aftenposten så altså straks at hungersnøden var reell, men inntok den første tiden en vaklende holdning til hvorvidt det var riktig å sende hjelpeforsyninger til Russland. Den liberale avisen Tidens Tegn erkjente fra første stund katastrofen og markerte seg som klar tilhenger av hjelp, til tross for at avisen på linje med Aftenposten mente at bolsjevikene hadde stor grad av skyld for katastrofen.¹⁸ Aftenposten forholdt seg i juli og august 1921 moderat positiv til hjelp og fremhevet for eksempel at norske kommunister ikke skulle lykkes i å drive «borgerne bort fra menneskekjærligheds og pligtens veie».¹⁹ På den annen side ble det i avisens spalter reist tvil om nødhjelp i det hele tatt ville komme til nytte.²⁰ Andre staters holdninger var svært viktige for avisen, først og fremst Frankrikes og Storbritannias. Når Frankrike så ut til å gå inn for hjelp, kunne også Aftenposten gjøre det – om enn nølende. Aftenpostens tvil skulle imidlertid snart vokse seg sterkere. Avisen endret standpunkt i takt med stormaktene.²¹

INTERNASJONAL MISNØYE MED NANSSENS PLAN

Aftenpostens vaklende holdning i forhold til hvorvidt nødhjelp var riktig, ble nemlig endret til motstand mot bistand til Russland i det hele tatt. Da det ble kjent at Nansen hadde stilt seg i spissen for det som kunne bli den europeiske hjelpeaksjonen til Russland, sluttet avisen seg raskt til franske og britiske konservative avisers kritikk av Nansen. Le Temps stilte seg for eksempel kritisk til avtalen Nansen hadde signert, for det første med den begrunnelse at den ikke ga tilstrekkelig kontroll over leveransene, for det andre på grunn av forslaget om kreditt på ti millioner pund til sovjetregjeringen: «Dette forandrer fuldstændig hjælpens karakter», skrev avisen i Aftenpostens oversettelse. «Istedetfor en gave under givernes kontrol, kommer herved istand et kjøb med fri dispositionsret til ogsaa at forsyne hæren.»²² At forsyningene skulle kunne brukes av Den røde hær var ikke

18. Se f.eks. Tidens Tegn, 13.8.1921.

19. Se f.eks. Aftenposten, morgen, 29.8.1921.

20. Aftenposten, morgen, 28.7.1921.

21. På den andre siden av det politiske spekteret nølte Arbeiderpartiets hovedorgan Social-Demokraten med å erkjenne at hungersnøden var reell, siden dette stred mot avisens positive holdning til Sovjet-Russland. Se for eksempel særdeles synlige oppslag nettopp i disse dagene med en sterk positiv vinkling på forholdene i Sovjet-Russland: Social-Demokraten, 16.7.1921, 18.7.1921, 19.7.1921 og 20.7.1921. Etter en innledende vakling, der den blant annet hadde fremhevet grusom tørke i England, ga avisen sin støtte til krefter som ønsket å hjelpe hungrofre i Sovjet-Russland.

22. Aftenposten, morgen, 1.9.1921. Le Temps var ikke blant de største pariseravisene i opp-lagstall, men innflytelsesrik blant beslutningstagere, og ble derfor også lest i diplomatiske og politiske kretser utenfor Frankrike. Se C. Charle, *Le siècle de la presse (1830–1939)*, Paris 2004: 231 og 304–305.

riktig, men dette har åpenbart vært argumenter Aftenposten ønsket å vie mye plass. Det er påfallende at denne kritikken av avtalen kom på trykk en hel uke før selve overenskomsten ble grundig referert i avisen.²³

Etter hvert ga Aftenposten uttrykk for sterk tvil om Russland i det hele tatt burde hjelpes. Kilden var igjen konservativ fransk presse, denne gangen *Écho de Paris*: «Man begynder at tro, at hungersnøden er overdreven, og at sovjetregjeringen vil bruge hjælpen til at konsolidere sin truede magt. [...] De erfaringer, som er gjort med Nansen, opfordrer til forsigtighed.»²⁴ Aftenposten siterte samme dag den like konservative *The Times*, som beklaget Nansens avtale om kreditt til bolsjevikene. Det russiske folk trengte nemlig «øieblikkelig hjælp» (med dette kan avisen ha ment intervensjon) og ikke slike forholdsregler som var tatt av bolsjevikene og av «dem, som har ladet sig overtale af bolsjevikerne». Dette siste ville etter avisens mening bare føre til at «den store nødstilstand forværrer og forlænges».²⁵ Her er jeg ved et vesentlig punkt i forsøket på å forstå årsakene til den voksende motstanden mot Nansens nødhjelpsplan i konservative kretser over hele Europa. Det å gi hjelp ble sett som å forsinke regimets kollaps. Lot man derimot være å hjelpe, ville sammenbruddet komme, og deretter ville lidelsene opphøre for det russiske folk.

Videre mente Aftenposten at det dessuten ville være umulig å avhjelpe nøden, siden forsyningene bare ville ende opp hos bolsjevikene og aldri nå frem til ofrene.²⁶ Svinn forekom, slik det gjør i enhver nødhjelpsoperasjon, men svinnet var ikke sentraldirigert.²⁷ Aftenposten gjentok like fullt stadig slike påstander om at sovjetregjeringen utnyttet hungersnøden til å skaffe seg forsyninger.²⁸ Avisens konklusjon ble derfor at man ikke burde sende hjelp i det hele tatt.

Mye av årsaken til Aftenpostens motstand mot Nansens hjelpearbeid lå altså i generell borgerlig aversjon mot kommunistregjeringen i Russland. Avisen så det nå i september 1921 som utenkelig å hjelpe før sovjetregjeringen hadde gitt de rettmessige eiere i utlandet sine eiendommer tilbake og anerkjent tsarregjeringens statsgjeld.²⁹ Dette lå også til grunn for de europeiske allierte regjeringenes avvisning av å bidra til Nansens

23. Aftenposten, aften, 6.9.1921.

24. Aftenposten, morgen, 2.9.1921. *Écho de Paris* var den store opplagsvinneren gjennom første verdenskrig. Den var sterkt nasjonalsinnet, konservativ og mektig, ikke minst under krigen, fordi den ble oppfattet som generalstabens talerør. Se Charle 2004: 231.

25. Aftenposten, aften, 2.9.1921.

26. Aftenposten, aften, 27.9.1921.

27. Patenaude 2002: 587.

28. Se f.eks. Aftenposten, morgen, 5.9.1921, aften, 7.9.1921 og aften, 19.9.1921.

29. Aftenposten, aften, 1.9.1921.

hjelpeaksjon. USAs regjering og folkevalgte hadde som nevnt inntatt en annen holdning, til tross for like sterke antikommunistiske strømninger der som i Europa, og de drev allerede betydelig hjelpearbeid gjennom ARA. Det er unektelig paradoksalt at Aftenposten aksepterte amerikanernes nødhjelpsprogram basert på gaver, mens Nansens prosjekt basert på lån til bolsjevikene og samarbeid med dem, var uakseptabelt.

Antikommunismen som lå til grunn for avisens skepsis til nødhjelp til Russland var ofte kombinert med antisemittisme – en høyst internasjonal tendens. Dette var heller ikke unikt for Aftenposten i Norge, men kom også frem i for eksempel Frisinnede Venstre-avisen Tidens Tegn. Et godt eksempel finnes i et innsendt brev som Aftenposten valgte å trykke, til tross for at det var signert anonymt med «X»:

Naar man stempler *sovjetstyret* efter fortjeneste, mødes man ofte med den bebreidelse, at man er fiendtlig stemt mod *russerne*. Det er tvertom! De nuværende magthavere i Rusland er jo ikke russere, men *jøder*, som terroriserer og udbytter det lidet modstandsdyktige russiske folk. Folket sukker efter befrielse og sparker imod, saa godt de kan, men ved at dræbe systematisk al intelligens, har jøderne sørget for at gjøre dem saa godt som forsvarsløse. Et folk behøver chefer.³⁰

Ifølge Aftenposten var det en kjent sak at «omtrent alle de ledende bolsjevikere er jøder».³¹ Det fremste eksemplet var selvsagt Trotskij.³² De antisemittiske understrømningene ser til en viss grad ut til å ha smeltet sammen med antibolsjevismen.

EN FRANKOFIL REDAKTØR

Redaktør Diesen hadde en markant frankofil orientering, og brukte minst en time hver morgen på å lese fransk litteratur og presse.³³ Det er derfor ikke overraskende at Aftenposten hentet mange artikler fra Frankrike, der antikommunismen sto spesielt sterkt. Mange så kommunistene som «et fremmedlegeme i nasjonen».³⁴ Ikke minst skyldtes disse holdningene at Frankrike hadde vært tsar-Russlands største kreditor, og franske forretningsinteresser ble derfor hardt rammet av revolusjonen. Mange toneangivende flyktninger fra tsar-Russland kom til Paris; russisk overklasse hadde i generasjoner vært fransk-orientert. Også i Frankrike var de antikommunistiske strømningene tett knyttet til antisemittisme,

30. Aftenposten, morgen, 21.7.1922.

31. Aftenposten, aften, 27.9.1921.

32. Aftenposten, aften, 9.9.1921.

33. A. Bonde, Thorstein Diesen, *Norsk biografisk leksikon*, bd. 2, Oslo 2000: 331–332.

34. Berstein og Becker 1987:109.

ofte kombinert med antityske holdninger, noe som var etterdønninger av propagandaen under første verdenskrig. I 1919 hadde hovedtemaet i valgkampen vært kampen mot verdensrevolusjonen, ofte omtalt som «denne tyske skapningen [*cette création boche*]». ³⁵ Det ble til og med påstått at Lenin og Trotskij var av rent tysk avstamning. De avisene som ivret sterkest for væpnet intervensjon i Sovjet-Russland – *Le Temps* og *Écho de Paris* – var blant dem. Diesen og *Aftenposten* i størst grad lente seg til. ³⁶

Men selv om *Aftenposten* fremhevet den internasjonale kritikken mot Nansens plan for nødhjelpen, kunne Nansens synspunkter likevel fra tid til annen få spalteplass. Det ble for eksempel referert til et intervju med Nansen i London der han forsikret at det selvsagt ville være et godt kontrollsystem rundt nødhjelpen, og om det sviktet «vilde hele hjelpeaksjonen straks blive indstillet». ³⁷ Avisen trykket til og med en sak en uke senere der moralen var at forsyninger til de sultende ikke ville være nok, viktigst var kreditter å kjøpe store mengder matvarer for. Dersom Nansens hjelpeaksjon ble hindret, «vilde det være meget beklagelig», skrev *Aftenposten* endog. ³⁸ Mye tyder på at i det minste noen av avisens medarbeidere fremdeles var tilhengere av Nansens aksjon. En årsak til dette kan være Nansens sterke posisjon i Norge. Dessuten kan enkelte av avisens medarbeidere ha ment at Storbritannia og Frankrike fremdeles var villige til å hjelpe.

I oktober 1921 ble det uomtvistelig klart, til *Aftenpostens* tilfredshet, at ikke bare de europeiske stormaktenes konservative aviser, men også regjeringene, tok direkte avstand fra Nansens idé om hjelp basert på kreditt. ³⁹ *Aftenposten* fulgte opp med å hevde at nøden i Russland var overdrevet med vilje. ⁴⁰ Opplysningene kom gjennom den folkelige, konservative *Sunday Express* fra en «hvad der siges absolut paalidelig kilde». ⁴¹ Ryktene om elendigheten var satt ut av «handelskredse» i Moskva som profiterte på hjelpen fra utlandet, ble det påstått. De grusomme forholdene på russisk landsbygd burde ikke vært ukjent for vestlige lesere. ⁴²

35. Ibid: 30 og 42.

36. Ibid: 72. Også i Storbritannia og USA fantes antityske holdninger i antikomunismen, som hos Winston Churchill og Woodrow Wilson. Sistnevnte var f.eks. overbevist om at bolsjevikene var tyske agenter. Konservativ angloamerikansk antibolsjevisme hadde også brodd mot liberale, som det ble påstått sto i ledtog med kommunistene. Ruotsila 2001: 55 og 62.

37. *Aftenposten*, morgen, 2.9.1921.

38. *Aftenposten*, aften, 9.9.1921.

39. *Aftenposten*, aften, 6.10.1921.

40. *Aftenposten*, morgen, 31.10.1921.

41. *Sunday Express* var og er *Daily Express'* søndagsutgave. Avisen skal ha vært den første engelske avis som begynte med sladderstoff.

42. Patenaude 2002: 59.

I Norge hadde for eksempel den langt fra kommunistiske Tidens Tegn tidlig slått fast at 35 millioner kunne rammes av katastrofen, at epidemier spredte seg og at antallet dødsofre økte hver dag.⁴³ Aftenposten hadde også selv trykket lignende reportasjer fra sultområdene den første tiden, men benektet altså nå riktigheten av slike opplysninger. Redaksjonen valgte med andre ord bevisst ut informasjonen den ønsket å trykke.

I november og desember 1921 kom noen få nødhjelpsvennlige artikler på trykk i Aftenposten.⁴⁴ Langt vanligere var meldinger av typen: «Hjælpen til Rusland. Det er bare kommunisterne i Petrograd og Moskva, som faar den.» Selv sentrale bolsjeviker innrømmet nokså oppsiktsvekkende ifølge Aftenposten at «den udenlandske hjælp af levnetsmidler fordeles blandt kommunister og rødegardister i Petrograd og Moskva.»⁴⁵ Helt påfallende er det at Nansens reise i sultområdene akkurat på denne tiden ikke ble nevnt i avisens spalter. Røde Kors i Genève sendte hans følelsesladede telegrammer ut til pressen i hele Europa, men Aftenposten trykket ingen av dem. I den like antikommunistiske Tidens Tegn var situasjonen ganske annerledes. Der var Nansen hele høsten blitt støttet varmt: «Nansen hyldes i Hvite-Rusland. Store mængder klær og levnetsmidler mottat.»⁴⁶ Den høyreliberale avisen ønsket også å understreke, nok ikke i overensstemmelse med virkeligheten, at Nansen presset kommunistene hardt.⁴⁷ I det fremdeles nokså Moskva-tro Arbeiderpartiets hovedorgan Social-Demokraten ble Nansens hjelpearbeid støttet, men det lå hele veien under at det var en støtte til nødlidende i sovjetstaten og ikke til Nansen personlig.⁴⁸

SORTE LØGNE, OPFUNDET AF MENNESKELIGE DJÆVLE

Da Nansen kom hjem fra sultområdene, skjøt Røde Kors' og Nansens kampanje for å samle inn penger til hungerofrene fart. Han fikk trykket en appell om hjelp på Aftenpostens førsteside, og i en rekke andre aviser.

43. Tidens Tegn, 28.7.1921.

44. Et intervju med Nansen i Roma er et eksempel. Han hadde ført samtaler med italienske politikere for å få hjelp fra den italienske staten og takket paven for gaver til hjelpearbeidet. Det er betegnende at Aftenposten ga intervjuet hovedoverskriften: «De ledende bolsjeviker indser at kommunismen har tabt spillet», mens Nansens hovedbudskap ble henvist til underoverskriften: «Vi maa og kan redde Rusland». Aftenposten, morgen, 14.11.1921. I en artikkel ble det til og med slått fast at: «Hungersnøden i Rusland holder paa at udvikle sig til den moderne histories frygteligste katastrofe.» Aftenposten, morgen, 2.12.1921.

45. Aftenposten, morgen, 9.12.1921.

46. Tidens Tegn, 29.11.1921.

47. Tidens Tegn, 17.12.1921.

48. Se f.eks. Karl Johansens omtale av Nansen ved hans 60-årsdag, der han trakk frem både hans feil og dyder. Social-Demokraten, 8.10.1921.

Vi ser altså at avisen, til tross for sin negative holdning til Nansens hjelpearbeid, ikke kunne la være å trykke appellen han sendte ut til pressen. Der gikk Nansen hardt i rette med dem som hevdet at hjelpen ikke nådde frem, men ble fortært av bolsjevikene: «Det er sorte løgne, opfundet af menneskelige djævl, som for politiske intriger ikke tager i betænkning, at ofre millioner til sult og elendighed.»⁴⁹ Nansen og hans organisasjon, samt den amerikanske, garanterte at hjelpen kom frem. Mat fantes det nok av i verden, det var bare snakk om vilje. Nansen spurte etter «næstekjærligheden i vor tid», og understreket at det ville være en «skamflek paa vor historie» å la millioner av brødre og søstre «forsmegte i den pinefuldeste af al død». Røde Kors' hungersnødkomite fulgte opp ved å organisere en «landsindsamling» til Russland, også dette ble offentliggjort i Aftenposten.

Så fort nyttårshelgen var overstått, sørget imidlertid Aftenposten for å trykke et hardt angrep på Nansens innsamlingsaksjon over store deler av førstesiden. Innlegget gir god innsikt i konservativ kritikk av nødhjelp til kommunistenes Russland. Avisen presenterte innsenderen som den kjente industri- og forretningsmann dr. ing. Christian Christiansen, «som i en række af aar har staaet i forbindelse med Rusland og nøie kjender russiske forhold».⁵⁰ Det Aftenposten ikke nevnte, i motsetning til Morgenbladet som også trykket innlegget, var at Christiansen ledet foreningen norske kreditorer med utestående i Russland hadde dannet, Centralkontoret for norske interesser i Rusland.⁵¹ Under første verdenskrig hadde han vært vel etablert i Petrograd, men så kom revolusjonen, og skuffet og bitter hadde han forlatt landet i 1918. Ingeniøren hevdet at sulten ikke skyldtes tørken, som også tidligere hadde rammet, for problemene hadde jo alltid latt seg løse under «det tidligere styre». Mottoet burde være «*hjælp til selvhjælp*», og bare den linjen Storbritannia og Frankrike hadde fulgt ved å kreve klare politiske garantier fra bolsjevikene, kunne ført frem. Ellers ville bare pengene helt midlertidig hjelpe de 23 millioner menneskene Christiansen helt åpent erkjente var rammet av hungersnøden: «Thi saalænge hele sovjet-systemet bestaar i sin nuværende form, er disse stakkars hungrende mennesker alligevel viet til

49. Aftenposten, morgen, 30.12.1921.

50. Aftenposten, morgen, 2.1.1922.

51. Organisasjonen ble dannet i 1918 av blant andre Vidkun Quislings nære venn trelasthandleren Frederik Prytz, som også var organisasjonens første formann (H.F. Dahl, *Vidkun Quisling. En fører blir til*, Oslo 1991: 62–64.) Opplysningene om Christiansen (f. 1883) er hentet i *Studentene fra 1902. Biografiske opplysninger samlet til 25-års-jubileet 1927*, Oslo 1927: 62–64 og S. Bay-Schmidt og O.R. Dahl (red.), *Næringslivets menn i Norden. Biografisk håndbok over ledere av skandinaviske firmaer*, Oslo 1950: 438.

døden, og det hele kan lidet nytte.» Christiansen var provosert over at Nansen påsto at motstanderne av hjelp var «menneskelige djævla», som hentet sin informasjon fra Helsingfors. For Christiansen var det ingen tvil om at de «menneskelige djævla» holdt til «adskillig østenfor denne by». Katastrofen man nå så i Russland var rett og slett normaltstanden under kommunistenes regime, mente han. Det som måtte til var regime-skifte, for bolsjevikene var den eneste årsaken til sulten – ikke tørken.

Aftenposten ventet fremdeles med å lansere sin sabotasjekampanje, og lot Nansen svare på angrepet fra Christiansen. Nansen mente han ikke kunne forandre systemet i Russland:

Dertil føler jeg mig ikke kompetent, men vil overlade dette til hr. Christiansen, som efter hans artikkel at dømme sikkerlig bør have de nødvendige forudsætninger derfor. Naar denne forfatter imidlertid udtaler sig om hungersnøden i Rusland, da synes hans forudsætninger for at have nogen begrundet mening derom at være meget mangelfulde.⁵²

Nansens forståelse av hungersnødens årsaker var også langt mer nyanseerte enn Christiansens. For det første var altså årets avlinger elendige, skrev han. For det andre hadde Russland vært herjet av krig i syv år, og borgerkrigen hadde nettopp rammet sultområdene spesielt hardt. I tillegg kom bolsjevikenes beslagleggelser av korn. Aftenposten ga ennå et visst spillerom til Nansen og hans støttespillere. Dr. med. Reidar Gording fikk for eksempel trykket et innlegg på førstesiden der han ga uttrykk for frustrasjon over at angrep som gang på gang var tilbakevist i utenlandsk presse «dukker op i vore egne blade». Om Nansen i stedet for å sende hjelp arbeidet for å fjerne bolsjevikregimet, slik Christiansen foreslo, ville jo resultatet være fryktelig: «Vi tager neppe fejl, naar vi gaar ud fra, at før en slig forudsætning for hjælp kunde foreligge, vilde de sultende millioner forlængst være døde.» Han mente kort og godt at når Nansen ba om hjelp mot nøden, burde ingen nordmann være i tvil om å bidra.⁵³

To foredrag som Nansen holdt til inntekt for de sultende torsdag 5. januar i Calmeyergatens misjonshus og 13. januar i Universitetets aula, ble også behørig dekket av Aftenposten.⁵⁴ Hans argumentasjon kom godt frem. Han fremhevet at Vest-Europa var avhengig av Russland og omvendt. Han poengterte også det pinlige i at amerikanerne med sin hjelpeaksjon ordnet opp i Europa, mens europeerne kranglet seg imellom. Aftenpostens referat fra foredragene vitner også om hvor sterkt inn-

52. Aftenposten, morgen, 3.1.1922.

53. Aftenposten, morgen, 5.1.1922.

54. Aftenposten, morgen, 6.1.1922 og morgen, 14.1.1922.

trykk Nansens intelligente bruk av moderne medier gjorde: «Billederne viste, at sproget ikke eier ord for at skildre dette hav av menneskelig lidelse, af død og af elendighed. Dette var den forfærdelige usminkede sandhed.»⁵⁵ Men enda sterkere virket sannsynligvis filmene som ble vist, de levendegjorde ifølge Aftenpostens journalist «det triste billede af den fortvilede situation i Volga-distriktet».⁵⁶ Vi kjenner også historier fra Storbritannia om det voldsomme inntrykket Nansens foredrag med film og lysbilder gjorde. Folk skal ha besvimt av sjokket.⁵⁷ Slik ble for eksempel virkningen av et foredrag i Liverpool 2. februar skildret: «Hundrevis av personer klarte ikke komme inn i forsamlingssalen. Filmene og lysbildene måtte fremvises to ganger. Det var en slik suksess at tilhørerne ga bort sine smykker ved utgangen, og dr. Nansens bil ble i lengre tid oppholdt av en jublende folkemengde.»⁵⁸ Nansens kampanje var vel registrert og organisert, blant annet av hans britiske samarbeidspartnere.

NANSENS INNSAMLING SKYTER FART

Etter Nansens foredrag kom det fart i det private innsamlingsarbeidet i Norge. Også dette ble dekket av Aftenposten. Hvordan kunne de la være? Noe annet ville unektelig ta seg rart ut. 16. januar var det samlet inn over 145 000 kroner. Det betød at det var kommet inn nesten 10 000 kroner hver dag siden innsamlingens start ved nyttår, skrev Aftenposten, som stadig inneholdt små notiser om dette.⁵⁹ De mange selvstendige initiativer som ble tatt for å samle inn penger til hungerofrene vitner om et sterkt folkelig engasjement. Bidrag kom fra de forskjelligste kilder, for eksempel Kristiania Sporveisselskap, Centraltheaterets orkester, medlemmer i Toldopsynsmændenes Landsforbund og ansatte i Landbruksdepartementet.⁶⁰ Lærerforeningene oppfordret medlemmene til å bidra, slik som de hadde hjulpet trengende kolleger i Østerrike og Ungarn.⁶¹ En rekke kunstnere deltok i innsamlingsarbeidet, og Aftenposten oppfordret til og med foreldre til å ta med seg barna på Nationaltheateret for å se en «straalende opførelse» av Tornerose og slik støtte et godt formål.⁶² Et barn ledsaget sin gave med følgende dikt – som ble trykket i Aftenposten:

55. Aftenposten, morgen, 12.1.1922.

56. Aftenposten, morgen, 14.1.1922.

57. P.E. Hegge, *Fridtjof Nansen. Bare én vilje*, Oslo 2002: 160.

58. Den internasjonale Røde Kors-komiteens arkiver i Genève: Commixt II/5, 1107. Kommuniké fra Nansens høykommissariat, Genève, 3.2.1922. Oversatt fra fransk.

59. Aftenposten, morgen, 17.1.1922.

60. Aftenposten, morgen, 18.1.1922.

61. Aftenposten, aften, 6.1.1922.

62. Aftenposten, aften, 12.1., morgen, 24.2. og morgen, 15.3.1922.

En liden skjerv fra en østerrigsk pige
til sultne små i det russiske rige.⁶³

I flere kirker gikk kollekten til Nansens arbeid.⁶⁴ Også pinsevennen pastor Thomas Ball Barratt samlet inn penger i Filadelfiamenigheten.⁶⁵ Et morsomt eksempel viser hvordan en smart forretningsmann kunne bidra til Nansens innsamlingsaksjon og samtidig drive reklame. Rob. Arnesen bekjentgjorde i en annonse på avisens førsteside, under den fete overskriften «Hungersnøden i Rusland», at bruttofortjenesten på salget av «'United States' Virginia Cigaretter» i januar måned skulle gå til Røde Kors' russlandsinnsamling: «Alle som røker 'United States' nu yder sit bidrag.» Prisen var 60 øre per pakke.⁶⁶

Men det var ikke bare private som samlet inn penger til sultofrene. Også en rekke kommuner trådte til, kunne Aftenposten fortelle.⁶⁷ I Vennesla ble det bestemt at også inntekter fra kinematografforestillingene fra helgen 14. og 15. januar gikk til arbeidet.⁶⁸ Vigra kommune hadde en anstrengt økonomi, og satte derfor i stedet i gang en privat innsamlingsaksjon som innbrakte 1010 kroner – «et smukt resultat i betraktning af, at Vigra er en liden fiskerkommune med 1100 indbyggere», kommenterte Aftenposten, som fremdeles altså kunne gi sin støtte til innsamlingen.⁶⁹

Nansens medarbeidere gjorde det de kunne for å fjerne folks skepsis til hjelpeaksjonen. Formannen i Røde Kors' hungersnødkomité, advokat Aage Schou, fortalte Aftenpostens lesere at han hadde fått en telefon fra «en af byens ansete forretningsmænd» som innrømmet at han hadde vært skeptisk til hjelpearbeidet. Men «nu er min skepsis væk, da jeg efter Nansens foredrag er *vis* på, at sagerne kommer rigtig frem». Forretningsmannen sendte tusen kroner. Advokat Schou kommenterte dette slik: «Jeg tror disse ord fortjener at blive kjendt. Af frygt for at bidragene ikke kommer de hungerlidende tilgode, skal i ethvert fald ingen holde sig fra at give.»⁷⁰

Aftenposten dekket det kreative og mangslungne innsamlingsarbei-

63. Aftenposten, morgen, 17.1.1922.

64. Aftenposten, morgen, 18.1.1922. I Bergen alene var 18. januar 35 000 kroner kommet inn i kirkebøssene.

65. Aftenposten, aften, 16.1.1922.

66. Aftenposten, morgen, 9.1.1922.

67. For eksempel bevilget Mandal, Skien, Brandbu, Heddal, Vennesla og flere Romerikskommuner penger til arbeidet. Aftenposten, morgen, 14.1. og morgen, 16.1.1922.

68. Aftenposten, morgen, 17.1.1922.

69. Aftenposten, morgen, 18.1.1922.

70. Aftenposten, morgen, 17.1.1922.

det som bredte seg utover landet. Avisen bidro faktisk også aktivt til aksjonen ved at penger kunne leveres inn i avisens redaksjon. Dette bygget imidlertid på konvensjon. Aftenposten hadde en rekke innsamlingsaksjoner gående samtidig. Flere andre redaksjoner gjorde det samme. At Aftenposten i disse dagene trykket en rekke artikler og innlegg i tilknytning til Nansens hjelpeaksjon, kan ha skyldtes Nansens foredrag i Kristiania. Det har vært en *happening* som måtte skildres. Dessuten kan Nansen og andre ha lagt et visst press på avisen. Innsamlingen var en dyktig regissert mediekampanje.

Til tross for at avisen, etter innledende vakling om sommeren, utover høsten 1921 inntok en entydig negativ holdning til Nansens nødhjelpsprosjekt, kunne Aftenposten likevel ikke unngå å bli fanget i Nansen og hans medarbeideres dyktige mediespill. Hvordan kunne de si nei til veldedighet? At avisen til og med paradoksalt nok endte opp som aktiv innsamler på Nansens og Røde Kors' vegne oppunder jul 1921, må ha vært høyst utilfredsstillende for redaksjonen. Redaktør Diesen med støttespillere ønsket sannsynligvis sterkt en ende på denne situasjonen. Men hvordan kunne de finne en sak som kunne gi dem en unnskyldning for å skyve Nansens innsamling i bakgrunnen? Jo, de måtte lage en egen innsamling til et veldedig formål som slo bedre an enn Nansens.

BARMHJERTIGHEDEN BØR BEGYNDE HJEMME

Onsdag 18. januar 1922 skildret Aftenposten for første gang i full bredde en nødsituasjon som knapt var kjent for leserne. Dette var «nøden i Nord-Norge», som denne dagen fikk overskygge nøden i Russland. I Finnmark var det «mangel paa det nødvendigste», kunne en lese, det trengtes «hjælp til selvhjælp». Fisket hadde slått feil flere år på rad. Riktignok hadde det vært brukbar fangst en periode i april året før, men fiskerne fikk ikke avsetning på varene. «Først i august begyndte sovjetkommunisterne at kjøbe lidt fisk; men de kjøbte lidet og til usedvanlig lave priser, som gjorde det umulig å opretholde nogen lønsom drift.» Vi ser at kommunistene i Russland indirekte ble gitt noe av skylden for problemene i Nord-Norge; de betalte ikke fiskerne godt nok. I Troms var det «jævnt over [...] daarlige økonomiske tilstande». Verst var nok forholdene i Ytre Senjen. «Man bør dog ikke tale om absolut nød, men levestandarden er nedsat til det aller nødtørftigste minimum. Det maa være en opgave for Staten at skaffe denne hjælp til selvhjælp.» Også i Nordland var det ille, der levde mange bare av «det tørre brød». Senere i avisen, på en langt mindre prominent plass, var det viet litt spalteplass til «de hun-

grende i Rusland.» Men totalt sett ble Nansens innsamling gjemt bort til fordel for nøden i Nord-Norge.⁷¹

Fiskerne i Nord-Norge hadde reelle problemer, om de ikke var rammet av hungersnød.⁷² Det russiske markedet var gått tapt for finnmarksfiskerne etter revolusjonen, og Aftenposten la derfor skylden på bolsjevikene.⁷³ Men avisen mente også at venstreregjeringens alkoholpolitikk – forbudet – hadde en vesentlig del av skylden. Konflikten med «vinlandene» skapte en særlig kritisk situasjon for fiskerne, som ikke fikk avsetning på fisk til Spania og Portugal. Slik forente saken om fisken fra Nord-Norge Aftenpostens to fremste kampsaker på denne tiden: kampen mot bolsjevismen og kampen mot forbudet. Antiforbuds-kampanjen hadde vært ført med omtrent like harde midler som kampen mot bolsjevismen. Avisen hadde i 1916 effektivt og nådeløst nedkjempet formannen i Det norske Totalavholdsselskap, Sven Aarrestad, før innføringen av forbudet.⁷⁴ Men nå planla avisen en ny kampanje som skulle overskygge Nansens.

Etter å ha beredt grunnen med sjokkmeldinger fra Nord-Norge, lanserte Aftenposten 24. januar en aksjon for å hjelpe «de mest trængende» fiskerne i Nord-Norge i direkte konkurranse med Nansens innsamling.⁷⁵ Valget av tidspunktet for å lansere kampanjen kan ikke ha vært tilfeldig: Nansen hadde akkurat reist utenlands med sine foredrag.⁷⁶ Nesten hele førstesiden ble brukt til å lansere planen. Her redegjorde Aftenposten for hvilket stolt folkeferd det var snakk om der i nord. Ikke nok med at sommeren hadde vært vanskelig for disse arbeidsomme menneskene, men i tillegg fikk de problemer med å selge fisken sin: «Markederne, de væsentligste afsætningsmarkeder for den norske fisk østover og sydover, bliver – af grunde, som vi her ikke skal komme ind paa – helt eller delvis stængt.» Hjelp til selvhjelp var løsningen, og derfor skulle midlene for eksempel gå «til indkjøb af fiskeredskaber, særlig liner». Men der nøden virkelig var alvorlig, skulle det selvsagt sendes penger eller mat direkte. Det ble lagt ut lister der folk kunne tegne sine bidrag i Aftenpostens ekspedisjon.⁷⁷

71. Aftenposten, morgen, 18.1.1922.

72. B. Furre, *Norsk historie 1905–1990*: 96.

73. Se f.eks. Aftenposten, aften, 23.1.1922.

74. P. Fuglums artikkel om Sven Aarrestad i *Norsk biografisk leksikon*, bd. 10, Oslo 2005: 163–164.

75. Aftenposten, morgen, 24.1.1922.

76. 25. januar 1922 befant Nansen seg i Genève, der han bl.a. holdt foredrag. Derfra reiste han til Storbritannia.

77. Aftenposten, morgen, 24.1.1922. I avisens ekspedisjon lå altså fra før av lister til bl.a. russlandsinnsamlingen.

Deretter fulgte en rekke leserinnlegg. Det første av dem var skrevet av sivilingeniør E.J. Müller fra Slemdal, som åpnet innsamlingen med å gi den anselige sum av 3000 kroner. Innlegget ble svært synlig plassert på førstesiden og gitt overskriften «Barmhjertigheden bør begynde hjemme.» Ingeniøren betvilte at hjelpen ville komme frem til Russland uten betydelige tap

Norge er saa fattig, at vi ikke har ret til at sende penge ud af landet, som gave, naar vi selv har nødlidende herhjemme. Ved at hjælpe begge steder faar jo vore egne selvfølgelig ikke saa meget, sikkerlig ikke nok. 'Charity begins at home'. Vi er desuden selv skyld i nøden der nordpaa ved vore afholdslove, og vi burde bøde paa det.⁷⁸

Neste innlegg hadde dr. Fredrik Ramm gitt den talende overskriften «Først vore egne!». Det åpnet slik:

Hr. redaktør! Der blæser en storm af medynk for det sultende Rusland. Nansens malmfulde røst klinger som lurtoner: Hjælp, hjælp synger han ud. Og saa strømmer hjælpen ind! Der høres ogsaa et stille beskedent budskab fra Nord-Norge.⁷⁹

Doktoren hadde fått «flash-back» til sin tid som lege i Nord-Norge ved å lese Johan Bojers ferske bok «Den sidste viking»:

Jeg har seilet med dem [nordnorske fiskere] i storm og roet med dem i stille og ved hvad de kan, baade naar storm og strømskavl slænger baaden i vanvittig dans, og sjøspruten stivfryser alt, den væder. Jeg har set dem smøre tobakspyt i øinene for at holde sig vaagne under 20 timers ror i blank stille. [...] Jeg har været med paa at løfte baadfolkene ud af baaden, naar de halvdøde havde slidt sig ind i havn og ikke orkede hverken at løfte sig fra toften eller sætte sin baad.

Ja, dette var ordentlige helter! I tillegg var de også trofaste, men viktigst for Ramm var nok nasjonaliteten:

Dette er vore landsmænd! Det er dem, som ikke har mad, det er dem som dag ud og dag ind, aar efter aar kjæmper denne kamp for sit brød. Først dem og saa russerne, om der er noget igjen. Kald det egoisme eller hvad du vil! Jeg skammer meg ikke over, at jeg protesterer mod, at russerne faar det, vore egne trænger saa saart.

Kampanjen fortsatte med fullt trykk i aftenavisen samme dag, der det ble poengtert at starten hadde vært glimrede: «Over 25 000 kroner paa fem timer!».

78. Aftenposten, morgen, 24.1.1922.

79. Aftenposten, morgen, 24.1.1922.

Dagen etter tonet endelig også Aftenpostens redaktør, Thorstein Diesen, flagg. Førstesiden hadde en leder med tittelen «Problemet Rusland», med Diesens umiskjennelige hammersymbol over. Redaktøren mente situasjonen rett og slett var umulig i Russland. «Til alle de politiske ulykker var der nu ogsaa kommet et uaar, som synes at være værre end noget, Rusland har oplevet paa menneskealder.» Redaktør Diesen hadde altså ingen problemer med å erkjenne eksistensen av sultkatastrofen, men la oss se hvordan han mente nøden kunne overvinnes, og hvordan Nansen burde opptre:

Det er en verdensopgave, professor Nansen har paataget sig. Og vi haaber, det vil lykkes ham i England og Frankrike at skaffe den hjælp, som maaske kan redde menneskeliv i Russland. Riktignok vil hungersnøden efter alle oplysninger at dømme blive en permanent institution i et Rusland, som styres efter sovjetsystemet. Af de 70 millioner mennnesker som findes i Sovjet-Rusland, er det beregnet, at kun 700 000 er virkelig overbevisningstro kommunister. De andre er viljeløse, likegyldige eller fiendtligsindede og for en stor del ganske uvidende mennesker. At sovjet-systemet ud af denne masse skulde kunne bygge op et lykkelig eller ialfald velordnet samfund er en utænkelighed.⁸⁰

Redaktør Diesen stilte seg åpenbart tvilende til om det overhodet var mulig å redde menneskeliv blant «denne masse» av «ganske uvidende mennesker».

Ruslands nuværende ulykke *maatte* komme; det har været forudset. Efter sovjetsystemets egen natur *kunde* den ikke udeblive. Og saa længe sovjet-systemet hersker derborte, til glæde for 1 procent af befolkningen, vil denne ulykke aldrig ophøre.

Diesen innrømmet at Nansens arbeid var meget tiltalende, men dette uløselige Sisyfos-arbeidet burde «overlades til de nationer, som ved med sig selv, at de ikke har nød og elendighed inden sine egne grænser.» Deretter gikk redaktøren over til problemene hos et folk som hadde en riktigere nasjonalitet enn russisk:

I disse dage kommer der fra Nord-Norge det ene budskab efter det andet om norske fiskerfamilier, som sulter og lider nød. Uden egen skyld ser de nøden komme som [en] uhyggelig gjest til sine fattige hjem.

Da gikk det ikke an, skrev Diesen, «at sende maden og hjælpen forbi vore egne dør ind over de russiske stepper». Her hjemme kunne vi kanskje få noe ut av pengene, men «derborte»? Konklusjonen var klar:

80. Aftenposten, morgen, 25.1.1922.

Lad os først og fremst tænke paa vore brødre, som sliter haardt under en haard og grusom vinternatur i det nordligste Norge! Lad os først lindre den nød, vi har i vort eget land.

Ved siden av lederen var resten av førstesiden viet Aftenpostens innsamling til Nord-Norge. Et av pengebidragene hadde ifølge avisen vært ledsaget av ordene: «Med ærbødig agtelse for de mænd som har taget op denne store sag», det vil si avisens redaksjon. Aftenpostens kampanje hadde voldsom suksess. 100 000 kroner var kommet inn til de norske fiskerne bare i løpet av de to første døgnene. I tillegg kom mat og klær. Grosserer Hjalmar Løvlie ga «et stort fransk maleri og en gammel kunstferdig lavet skibsmodei», og grosserer A.H. Ødegaard ga en hel «automobil – en 5-seters Kingbil» som sto avbildet på førstesiden. Dette skulle loddas ut til inntekt for de fattige fiskerne. Innsamlingen til Russland ble i disse dagene kun viet små notiser.⁸¹ Også opplysningen om at Fridtjof Nansen var foreslått som kandidat til årets Nobels fredspris, han fikk den for øvrig også, ble gitt et beskjedent oppslag i forhold til Nord-Norgeaksjonen.⁸² Om Nansen ved en hel rekke anledninger hadde demonstrert sine evner som mediemanipulator, var Diesen ikke dårligere. Kampanjen ble lansert med full tyngde i et språk folk forsto. Diesen viste til fulle at han kunne utnytte den potensielle makt som lå i å redigere landets største avis.

Aftenposten håpet Nord-Norgeaksjonen ville bli en «landsindsamling» og ikke bare innskrenke seg til Kristiania, «byen med det store hjerte».⁸³ Og pengene skulle brukes på forsvarlig måte: «Vore bestræbelser vil gaa ud paa, at ikke en øre skal disponeres uden under *den størst mulige garanti* og selvfølgelig under fuld kontrol.» Dette mente avisen sto i skarp kontrast til Nansens aksjon, der kontrollen umulig kunne bli bra nok.

Fiskerne i Finnmark hadde det nok vanskelig, men døde ikke av sult. Aftenposten tallfestet ikke hvor mange som trengte hjelp i nord, men en overskrift satt med tilnærmet krigstyper slo fast at det fantes «21 familier paa 121 personer uden eksistensmidler». Sammenligningen Aftenposten gjorde med nøden i Russland haltet, tatt i betraktning de mange millioner hungerofrene som fantes. Den virker konstruert for å utnytte politisk opposisjon mot kommunismen til en aksjon som skulle trekke oppmerksomheten, og ikke minst penger, vekk fra innsamlingen til Russland. 6. februar var innsamlingen til Nord-Norge oppe i det svimlende beløpet

81. Aftenposten, morgen, 26.1.1922.

82. Aftenposten, morgen, 28.1.1922.

83. Aftenposten, morgen, 25.1.1922.

518 554 kroner, bare i kontanter.⁸⁴ Pengene kom i et langt raskere tempo enn til Nansens aksjon. Det hjalp lite at advokat Schou, formannen i hungeresnødkomiteen som hadde ansvaret for Nansens innsamling, nok en gang forsøkte å overbevise Aftenpostens lesere om at hjelpen til Russland kom frem.⁸⁵ Nansen selv var utenlands.

INGEN RUSSLANDSHJELP NORDSTRAND MANGLER GRAVKAPELL

Redaktør Diesen konsentrerte seg imidlertid ikke bare om å ødelegge Nansens innsamling fra private, han gikk også løs på eventuelle offentlige bevilgninger til hungerofrene. Arbeiderpartirepresentanten advokat Emil Stang, som i motsetning til resten av sin familie var radikal sosialist, hadde lagt frem forslag i Kristiania kommunestyre om å bevilge 200 000 kroner til hjelpearbeidet i Russland.⁸⁶ I Aker var det reist et lignende forslag. Diesen skrev i nok en lederartikkel på førstesiden at politikerne burde tenke seg om. Kommunene hadde dårlig råd, og dessuten mente «et stort flertal» av kommunenes innbyggere at pengene «kunde anvendes bedre hjemme».⁸⁷ For eksempel mente Diesen det var viktigere med et nytt gravkapell i Nordstrand sogn, der han tilfeldigvis også selv bodde, enn å sende penger til Russland. Redaktøren beskrev til og med situasjonen på Nordstrand, der «ligene nu maa hensættes i et gammelt spiltaug, hvor rotterne løber om benene». Flere eksempler på en bedre bruk av pengene nevnte han ikke, men skrev: «Det er nok af berettigede, men nødlidende krav i begge kommuner.» Man får inntrykk av at han forsøkte å la det gå inflasjon i ordet «nødlidende», som gjerne ble brukt om sultofrene i Russland. Diesen stjal flere ganger Nansens retorikk.

Redaktøren benyttet seg i det hele tatt av det han fant av argumenter for å forhindre offentlige bevilgninger til russlandshjelpen. Han trakk for eksempel frem en stadig gjentatt påstand blant borgerlige i mellomkrigstidens Norge, som vel aldri er bekreftet, om at flere norske kommunister mottok lønn fra Moskva. Så lenge dette forekom, var det ingen grunn til bevilgninger til sultofrene. Men det viktigste var den prinsipielle argumentasjonen:

Vi gjentager det: privatmænd faar gjøre, hvad de vil med sine penge. Men de ledende mænd i Kristiania og Akers kommuner maa ikke lade sit gode hjerte løbe af med sig – paa skatydernes bekostning.

84. Aftenposten, morgen, 6.2.1922.

85. Aftenposten, morgen, 26.1.1922.

86. På dette tidspunktet var Emil Stang fungerende formann i Arbeiderpartiet. Han hadde vært til stede ved grunnleggelsen av Den kommunistiske internasjonale, Komintern, i 1919.

87. Aftenposten, morgen, 26.1.1922.

Prinsippet om at offentlige midler ikke burde brukes til nødhjelp, ble imidlertid slett ikke særlig strengt overholdt av Aftenposten. Det demonstrerer at det var politikk som lå under og at argumentasjonen ble tilpasset situasjonen. Avisen hadde nemlig så sent som dagen før argumentert for at kommunenes penger kunne sendes til Nord-Norge.⁸⁸ Et forslag om at statens, kommunenes og filmbyråenes inntekter fra én dag burde gå til Nord-Norge-aksjonen, ble også lagt frem. Ideen kom fra en mann innen filmbransjen, som skrev:

«'Kinematografpengene' bliver brugt til saa mange rare formaal, at det kunde være glædelig for os filmfolk at se penge brugt til et virkelig paa-krævet øiemed.»⁸⁹

Tanken var for øvrig åpenbart stjålet fra Nansens aksjon, som blant annet hadde fått overskudd fra filmfremvisninger fra kommunene Vennesla og Lillestrøm. Nord-Norge-aksjonen dro altså nytte av at Nansen hadde startet sin innsamling for dem. Mange ideer var allerede klekket ut.

Da Emil Stangs forslag om å bevilge 200 000 til russlandshjelpen omsider kom opp i Kristiania kommunestyre en måned senere, ble det klart hvilket gjennomslag Aftenpostens argumentasjon hadde hatt. Forslaget var allerede forkastet med knappest mulig margin i formannskapet: ti hadde stemt for, elleve imot. I sitt innlegg henviste Stang til at kommunen tidligere hadde bevilget penger til å avhjelpe nød i Østerrike og til nødlidende barn i Petrograd. Det var ikke småpenger bystyret hadde bevilget den gang: 100 000 kroner til Østerrike og like mye til Petrograd, slik at Stangs forslag – inkludert beløpet – på denne bakgrunnen ikke fremsto som urimelig.⁹⁰ Aftenposten tallfestet ikke summen som var bevilget til Østerrike og Petrograd, men refererte ordføreren, Haavard Martinsen fra Høyre, som først understreket at det han sa «ikke hadde nogen adresse til» Nansen:

De enkelte borgere har ydet, hvad de mener at kunne yde. Da kunde taleren [ordføreren] ikke være med paa at gaa videre og bruge bevilgningsretten til at sige til borgerne: Dere skal yde mere! Bevilgningerne til Østerrike og Petrograd var en feil, men forholdene var jo dengang økonomisk saa rummelige.⁹¹

Det endte med at forslaget ble forkastet. Den borgerlige leir var dog splittet, selv om bare enkelte venstrefolk hadde stemt for offentlige bevilg-

88. Aftenposten, aften, 25.1.1922.

89. Aftenposten, morgen, 25.1.1922.

90. Social-Demokraten, 24.2.1922.

91. Aftenposten, morgen, 24.2.1922.

ninger sammen med DNA-representantene, gjerne av de borgerlige omtalt som kommunister, og sosialdemokrater.⁹² Argumentasjonen om at offentlige midler ikke skulle gå til russlandsaksjonen, hadde stort gjennomslag i borgerlige kretser. Dette ble også gjenspeilet i Tidens Tegns spalter, der Freia sjokoladefabrikkens direktør Johan Throne Holst i et stort innlegg uttrykte bekymring over kommunale bevilgninger til Nansens innsamlingsaksjon.⁹³ Selv om Tidens Tegn redaksjonelt gikk inn for Nansens aksjon og Morgenbladet ikke så mye som nevnte Nord-Norgeaksjonen, manglet det ikke på tilslutning til Aftenpostens innsamling. Aftenposten siterte utførlig fra de øvrige stort sett konservative Kristiania-avisene som støttet kampanjen, for eksempel Ørebladet, som tydeligvis ikke ville være dårligere enn sin større og mektigere hovedstadskollega: «Vistnok paagaar der ogsaa i vort land en indsamling til de nødlidende i Rusland, som ogsaa bør støttes. Men vore egne er nærmest.» Også Norges Handels- og Sjøfartstidende sluttet opp om aksjonen for fiskerne: «Situationen er desværre saadan, at hjælp er nødvendig. Al ære for dem, som har taget initiativ til at afhjælpe den værste nød. Men det er synd og skam, at slet politik har tilføiet denne landsdel saa stor skade, at den nu er stedt i ligefrem nød.» Middagsavisen i Kristiania var også tilhenger av aksjonen, og fremhevet ifølge Aftenposten «at det glædeligvis viser sig, at offervilligheden er baade større og raskeere, end den har været overfor Rusland.» Aftenposten fremhevet spesielt Nationen, fordi den «fra første øieblik tog aabent standpunkt for indsamlingen».⁹⁴ Aftenposten fortiet den konservative hovedstadsrivalen Morgenbladets fravær i koret og pekte i stedet på støtte utenfor «byen med det store hjerte». Som eksempel ble det sitert fra porsgrunnsavisen Grenmar.⁹⁵

Det var en omfattende pressekampanje Aftenposten hadde satt i gang. Virkemidlene spente over et vidt spekter. Avisen benyttet seg av romantiske skildringer av de hardbarkede fiskerne i Nord-Norge, deres liv og miljø. Tekstene ble understøttet og supplert med fotografier av for eksempel en «fiskertype fra Nordland» og vakker nordnorsk natur.⁹⁶ Aftenpostens aksjon var en blanding av nasjonalromantikk, egoisme og høyrepolitikk, der kampen mot forbudet var en viktig innenrikspolitisk sak. Men aksjonen forsøkte også å skape inntrykk av at nøden i Nord-

92. Tidens Tegn, 24.2.1922.

93. Tidens Tegn, 24.1.1922.

94. Aftenposten, aften, 29.4.1922.

95. Aftenposten, aften, 26.1.1922.

96. Aftenposten, aften, 27.1.1922.

Norge virkelig var alvorlig, med lignende ordbruk som var blitt benyttet i Nansens aksjon. Morgennummerets førsteside var for eksempel 27. januar for tredje dag på rad dominert av aksjonen. En kjempeoverskrift lød: «Nord-Norge begynner at faa hjælpen – og takker bevæget.» Underoverskriftene skulle bygge opp under inntrykket av at det var snakk om virkelig nød: «Folk som er saa afkræftet 'at man kan blive ræd ved at se dem'», «Ikke madsmulden i hus hele dagen igjennem», «Befolkningen er udarmet og sulter» og «Mange finmarksfiskere paa vei til at opgive det hele».

Aftenposten trykket imidlertid samme dag også et lengre intervju med en russisk emigrant, en flyktet «socialistfører»; for den jevne leser må han ha fremstått som et troverdig øyenvitne fra Russland.⁹⁷ I likhet med de andre eksilrussene som uttalte seg i Aftenposten, hadde heller ikke han spesielt kjennskap til forholdene i sultområdene, men dette kom jo ikke frem i spaltene. Han uttalte derimot skråsikkert: «Hver haands-rækning til bolsjevikerne er et slag i ansiktet paa det russiske folk.» Dessuten satte han frem følgende nokså oppsiktsvekkende påstand:

Ja, det kan lyde utrolig, men det er alligevel sandt, at faa skikkelser i øieblikket er saa forhadet i det russiske folks øine, som Fridtjof Nansen, blot fordi han betragtes som bolsjevikernes ven. Det er uretfærdig, at en saa gribende uegennytte skal lønnes paa den maade, men det er en kjendsgjerning, som alle, der er fortrolige med russiske forhold og stemninger, vil bekræfte.⁹⁸

Aftenpostens aksjon kapret trolig deler av de pengene Nansen ellers ville ha fått samlet inn til hungrofrene. Den tidligere nevnte pastor Barratt demonstrerte dette ved å nevne at han gjennom sitt blad Korsets Seir, hadde samlet inn kroner 3546,50 til Russland: «men jeg har nu begynt at bede om hjælp til de lidende i Nord-Norge ogsaa, og haaber at faa en del til dette snart».⁹⁹

I Arbeiderpartiets sentralorgan Social-Demokraten ble det derimot tatt aktivt til orde mot Aftenpostens kampanje. Den sentrale arbeiderpartimannen, historikeren Edvard Bull, ønsket å hjelpe prestene til å se at det fantes én sak i offentligheten for tiden som stred mer mot kristen moral og nestekjærlighet enn noe man hadde sett på mange år:

97. Dette skulle være en Aleksinskij, representant i den annen Duma. Legg for øvrig merke til bruken av ordet «fører», som før Hitler var et helt nøytralt uttrykk med omtrent samme betydning som leder i dag.

98. Aftenposten, morgen, 27.1.1922.

99. Aftenposten, morgen, 27.1.1922.

Det er Aftenpostens kampagne for at ødelegge Nansens store innsamling til Rusland. Og hvad der gjør denne modarbeidelsen særlig ukristelig og umoralsk er, at den hyller sig i løgn, idet den paastaar sig at være dikteret af kjærlighed til de nødlidende i Nord-Norge.¹⁰⁰

Bull var overbevist om at «det hele er sat i scene for at hindre, hæmme og ødelægge Ruslands-hjælpen». Han hadde åpenbart rett.

Thorstein Diesen slo hardt tilbake og mente det var tilgivelig at bolsjevik Bull hatet Aftenposten:

Men en sandhedssøgende videnskabsdyrker har ikke lov til at være saa dum, at han ikke skjønner at Aftenposten og de tusinder, som deltager i Aftenpostens innsamling til Nord-Norge, gjør dette af hjertelag for vore nødlidende landsmænd. Den historiker som eier saa liden psykologisk sans og menneskekundskab, bliver aldrig nogen stor sandhedsforsker. Kanskje en lærd opsamler, men ingen historisk seer.¹⁰¹

Saken ble fulgt opp allerede to dager etter under overskriften «Edvard Bull – En bolsjevikprofessor og hans forhold til sandheden».¹⁰² Aftenposten hadde nemlig mottatt en skrivelse fra professoren, som hadde reagert på dette hatske personangrepet. Redaktør Diesen kommenterte: «Det ser ud til, at de fordringer, som stilles til en professor med hensyn til almindelig logik og sund sans, ikke er meget store i vort land.» Bull skrev at han ikke hadde oppfordret prestene til å ta avstand fra innsamlingen til Nord-Norge, «men mod Aftenpostens umoralske og ukristelige modarbeidelse af Nansens hjælpeaktion for Rusland». Diesen kalte Bulls svar et «modbydelig produkt».

Men også Social-Demokraten lot seg påvirke av Aftenpostens aksjon, noe som viser sabotasjekampanjens langtrekkende virkninger. Social-Demokraten startet nemlig en innsamlingsaksjon til arbeidsløse i Kristiania og poengterte at det var unødvendig å sende hjelp til Nord-Norge så lenge det fantes nødlidende i hovedstaden. Også denne aksjonen hentet inn penger langt raskere enn Nansens aksjon.¹⁰³ En av de glade givere var ingen ringere enn Aftenposten, som nok så enda en anledning til å støtte «vore egne først», og ga 1000 kroner.¹⁰⁴

100. Social-Demokraten, 27.1.1922, Aftenposten, aften, 30.1.1922.

101. Aftenposten, aften, 28.1.1922.

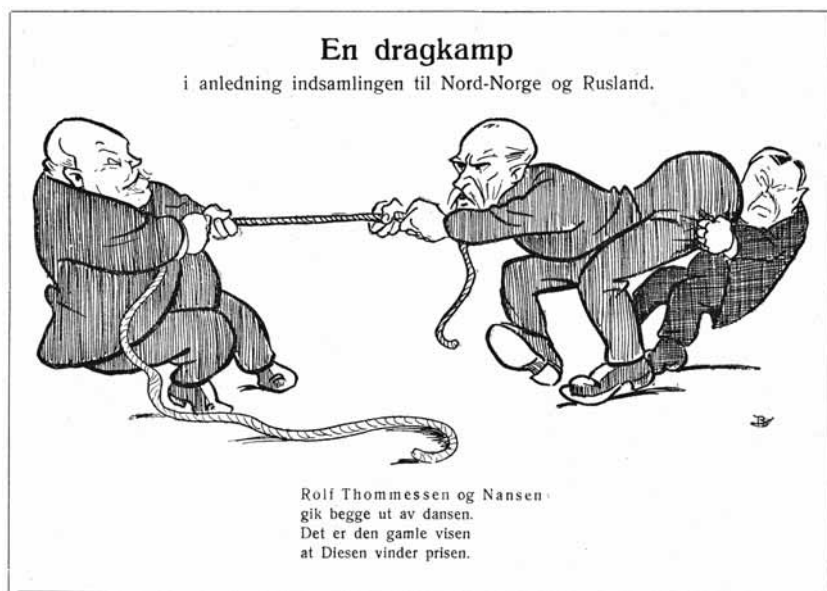
102. Aftenposten, aften, 30.1.1922.

103. Bare i løpet av aksjonens to første dager kom det inn 33 209 kroner. Social-Demokraten, 31.1.1922.

104. Social-Demokraten, 1.2.1922.

AFTENPOSTEN UTKONKURRERER NANSEN

Først i midten av februar 1922 kom, så vidt jeg kan se, den første omtalen i Aftenposten av Nansens reise i hungerdistriktene to måneder tidligere. Det er påfallende at avisen i motsetning til for eksempel Tidens Tegn og Social-Demokraten, ikke hadde brukt trykksverte på dette mens saken virkelig var en nyhet. Heller ikke Nansens foredragsturné i Storbritannia, en begivenhet som ble behørig dekket også i stormaktens aviser, ble kommentert i Aftenposten før Nansen hadde vendt hjem og fånyttets forsøkte å få sin innsamlingskampanje på offensiven. Den 2. mars holdt han pressekonferanse, og 11. mars foredrag i Studentersamfundet. Nansens turné, som foruten Storbritannia også inkluderte Genève, Haag, Paris, København og Stockholm, ble endelig kommentert i Aftenposten: «Professor Nansen er nylig vendt tilbake fra sin store europeiske foredragsreise. Overalt hvor han er kommet hen, har hans manende ord og den interessante billedserie vakt den dybeste medlidenhet med befolkningen i de af nøden herjede distrikter.»¹⁰⁵

Aftenpostens innsamlingsaksjon til Nord-Norge for å sabotere Nansens russlands-innsamling ble lagt merke til. Ifølge Vikingen vant Aftenpostens redaktør overlegent over Nansen, til tross for hjelpen fra redaktør Thommessen i Tidens Tegn.

105. Aftenposten, morgen, 13.3.1922.

Nansens hjemkomst kunne imidlertid ikke hjelpe på at han var utkonkurrert av Aftenposten. Den 20. april hadde Nansens innsamling i Norge nådd nesten opp i 800 000 kroner, noe som slett ikke var et dårlig resultat.¹⁰⁶ Men ni dager senere ble det satt sluttstrek for Nord-Norge-aksjonen. Da var det til sammen kommet inn to millioner kroner, skrev Aftenposten over hele førstesiden.¹⁰⁷ Nansens innsamling hadde pågått i trekvart år; selv om den tyngste kampanjen ble satt i gang bare en måned før Aftenpostens sabotasjeaksjon, var likevel Nord-Norge-aksjonens braksuksess oppnådd på bare en tredjedel av tiden. Selv sa Nansen at han «ble kvalm av» Aftenpostens innsamling.¹⁰⁸

Men hvordan kan vi så forklare at Aftenposten satte i gang sin motaksjon? I bunnen lå som vi har sett antikommunisme og synspunkter hentet fra enkelte konservative europeiske aviser. Jeg har tidligere påpekt at Diesen leste mye franske aviser, og at antikommunismen sto særlig sterkt i Frankrike. I Storbritannia kunne imidlertid Aftenposten kanskje også hente inspirasjon til mer aktiv sabotasje. The Times hadde for eksempel gått aktivt mot innsamlingsaksjonen til russiske hungerofre ved å nekte å ta inn annonser for de forenede britiske hjelpeorganisasjoner.¹⁰⁹ Daily Express, som jo Aftenposten stadig refererte til, førte en helt lignende argumentasjon som sin norske kollega: «We have already stated our opinion that with so many of our own people in grave distress the moment is ill-chosen for appealing for funds to go outside the country», skrev avisen 31. oktober 1921.¹¹⁰ Daily Express kom også i strid med Fridtjof Nansen direkte og angrep Redd Barna, som drev innsamling sammen med ham i Storbritannia. Holdningene har altså Aftenposten både importert direkte og hentet støtte til utenfra. Men bevis for at andre aviser lanserte systematiske sabotasjekampanjer av Aftenposten-typen, har det imidlertid så langt ikke latt seg gjøre å finne.

NANSEN-AFFÆREN I NORSK PRESSEFORBUND

I tillegg til de politiske grunnene til å angripe Nansen, kom rent personlige motiver for redaktør Diesen. Han og Nansen hadde nemlig et anstrengt forhold fra før av. Årsaken var at Aftenposten ett år tidligere

106. Aftenposten, morgen, 15.3.1922 og aften, 29.3.1922.

107. Av totalen på 2 millioner var ca. 1,1 million kontanter. Aftenposten, morgen, 29.4.1922.

108. Hegge 2002: 164.

109. Social-Demokraten, 22.5.1922.

110. R. Breen, Saving Enemy Children: Save the Children's Russian Relief Operation, 1921–23, *Disasters*, vol. 18, 1994, nr. 3, s. 221–237: 234. Avisens holdninger og direkte konflikt med Nansen diskuteres: 234–235.

hadde trykket et intervju Nansen hevdet han aldri hadde gitt.¹¹¹ Dette var i januar 1921, et halvt års tid før hungersnøden i Russland var kjent for omverdenen. Professorens ord hadde stått mot journalistens. På toppen av det hele hadde Aftenposten nektet å ta inn et innlegg der Nansen hevdet at avisen hadde lagt negative bemerkninger om sovjetregjeringen i hans munn som han aldri hadde latt falle. Tidens Tegn lot imidlertid Nansen sammenligne norske journalister med «hyæner, som gaar rundt ved dag og ved nat».¹¹² Diesen skrev at Nansen var så «ubehersket, at det gaar over sømmelighetens grænser».

Det hele hadde kulminert da Nansen og Aftenposten-redaktøren tørnet sammen på et møte i Kristiania avdeling av Norsk Presseforbund 1. februar 1921. Formannen i Norsk Presseforbund, Carl Jeppesen, tidligere redaktør av Social-Demokraten, hadde innkalt til møtet.¹¹³ Høyremannen Diesen og Jeppesen, som var blant sosialdemokratene som brøt med DNA da partiet gikk inn i Komintern, utgjorde en underlig allianse. Jeppesen mente Nansen som en offentlig person måtte tåle kritikk. Jeppesen oppfattet videre Nansens formuleringer som ærekrenkende for journaliststanden som sådan, og forlangte denne generelle kritikken trukket tilbake. Nansen ble støttet av redaktøren i Tidens Tegn, Rolf Thommessen (sønn av Ola Thommessen), og tidligere redaktør i Morgenbladet, Nils Vogt. Social-Demokraten mente i sin syrlige omtale av saken at Nansens kritikk bare rammet Aftenposten-journalister: «For ham [Nansen] er Aftenposten en eneste zoologisk have. Og det kan han jo ha ret i. Der er mange underlige dyr.»¹¹⁴ Nansen fastholdt på sin side under møtet at kritikken ikke bare gjaldt enkeltjournalister. Likevel greide ikke Jeppesen å få med seg forsamlingen på en fordømmelse av Nansens «offentlig fremførte, krænkende karakteristik af pressestanden».¹¹⁵ Det ble bare vedtatt at det ikke var grunn til at møtet ga noen uttalelse i sakens anledning. Jeppesen trakk seg da fra formannsvervet som følge av «Nansen-affæren». Nansen hadde sittet igjen med en dundrende moralsk seier – og Diesen med en offentlig ydmykelse han sannsynligvis ønsket å hevne da han ett år senere lanserte Nord-Norge-innsamlingen.

111. Intervjuet dreide seg om Vilnius-spørsmålet i Folkeforbundet og sto på trykk i Aftenposten 20.1.1921. Saken gjennomgås i detalj i Journalisten, nr. 3, 1921. Den ble også hentet frem igjen året etter i Social-Demokraten, 26.1.1922 og 28.1.1922. Historien er såvidt nevnt i B. Bjørnsen, *Har du frihet og sommersol kjær? Arbeiderbladet 100 år. Bind II 1918–1984*, Oslo 1986: 75–76.

112. Journalisten, nr. 3, 1921. Innlegget sto opprinnelig på trykk i Tidens Tegn, 24.1.21.

113. Carl Jeppesen (1858–1930) redaktør i Social-Demokraten fra 1887–1892 og 1906–12. En av stifterne av Norsk Presseforbund.

114. Social-Demokraten, 2.2.1921.

115. Journalisten, nr. 3, 1921.

Aftenpostens veldedighet fikk faktisk også et interessant etterspill. Dagbladet skrev i november 1923 fire artikler der det blant annet ble hevdet at Aftenposten tjente penger på sine innsamlingsaksjoner, deriblant Nord-Norge-aksjonen, gjennom betaling for administrasjon og annonser. Redaktør Diesen og Aftenposten stevnet så Dagbladet og redaktør Einar Skavlan for retten med krav om at påstandene skulle mortifiseres og Skavlan idømmes bøter. Høsten 1924 kom saken opp. På spørsmål fra Dagbladets advokat Annæus Schjødt om ikke Diesen hadde vært klar over at han med sin Nordlands-innsamling ville skade arbeidet mot hungersnøden i Russland, svarte Aftenpostens redaktør at «vi maa først og fremst ta hensyn til vore egne».¹¹⁶ Diesen benektet altså ikke at aksjonen var sabotasje. Skavlan ble ikke dømt, men Dagbladets påstand om at Aftenposten faktisk skodde seg på sin veldedighet ble erklært død og maktesløs.

REDAKTØR DIESEN MED VILJE TIL MAKT

Fridtjof Nansens kampanje for hungerofrene i Russland hadde i stor grad vært rettet inn mot pressen, og kunne i lang tid dominere i forskjellige aviser. Til og med i Aftenposten måtte Nansens kampanje gis spalteplass. Til tross for at avisen redaksjonelt var motstander av nødhjelp til Sovjet-Russland, var den tvunget til å fungere som innsamlingssentral for Nansen. Behovet for å komme ut av denne fastlåste situasjonen må ha føltes påtrengende, og her ligger en viktig forklaring på at Diesen valgte å igangsette en motaksjon.

Sabotasjeaksjonen var godt timet, med lansering så snart Nansen dro utenlands. Det fantes jo mange fattige og trengende i Norge på 1920-tallet, ikke minst i Finnmark, men Aftenposten hadde knapt tidligere brydd seg om dem. At redaktør Diesen lanserte sin Nord-Norge-kampanje nettopp da, var ikke tilfeldig. Avisene hadde riktignok tradisjon for å drive innsamlinger til gode formål, men Aftenposten (og også for eksempel Morgenbladet) samlet gjerne inn til hovedstadens *pauvres-honteux*, som det het. De var fattige fra «gode familier» som av stolthetshensyn ikke ville be om almisser. Sett i lys av denne tradisjonen var det et opplagt trekk av redaktør Diesen å sette i gang en innsamlingsaksjon. Det var imidlertid oppsiktsvekkende at hans avis denne gangen fant de nødstedte langt utenfor både de deklassertes rekke og det helt sentrale østlandsområdet.

Aksjonen var vel regissert og planlagt for å gi inntrykk av solid folke-

116. Norges Kommunistblad, 25.11.1924. Se også artikler 26.11. og 27.11. samme år.

lig støtte. En rekke leserbrev ble trykket allerede på lanseringsdagen. Både de og stoffet for øvrig var hentet inn, bearbeidet og sortert på forhånd. Diesen selv hadde forberedt tre lederartikler som ble trykket på førstesider på kampanjens dag to og tre. Slik kunne leserne også få inntrykk av at redaktøren svarte på oppfordringer fra de leserne som hadde skrevet inn dagen før. Diesens første leder inneholdt et sterkt angrep på Nansens aksjon, den andre inneholdt kraftige advarsler mot alle former for offentlige bevilgninger til dette hjelpearbeidet, og i den tredje slo han fast at ingen penger, hverken private eller offentlige, burde sendes til Russland. Det var «vore egne nødlidende landsmænd» som skulle ha dem.

Aftenpostens innsamlingskampanje hadde betydelig gjennomslag. Den var ren sabotasje av Nansens Russlands-aksjon, og fungerte som sådan utmerket. Redaktør Diesen fikk demonstrert på mesterlig vis den voldsomme effekten det hadde å velge ut informasjon om de helt reelt vanskelige forholdene i Nord-Norge, blåse den opp og la den dominere avisen gjennom noen viktige uker. Hvor stor den faktiske folkelige støtten til Nord-Norge-aksjonen var i forhold til Nansens innsamling, er vanskelig å måle. Men det faktum at både Aftenpostens kampanje og Social-Demokratens innsamling til arbeidsledige i Kristiania hentet inn penger i et langt raskere tempo enn Nansen, antyder at det var lettest å samle inn midler til formål innen landets grenser. Slik er det vel ofte fremdeles.

Og var det forresten noen som hadde spurt nordlendingene om de ville hjelpes? Både sosialistpressen og de fleste borgerlige avisene i Nord-Norge ser ut til å ha gått mot Aftenpostens innsamling.¹¹⁷ Noen få høyre-aviser kan ha støttet Aftenposten, slik en del østlandsaviser gjorde, Finmarkens Amtstidende er ett konkret eksempel.¹¹⁸ Men de fleste var skjønt enige med Harstads venstreavis Haalogaland i at en slik fattighjelp var «en skam for landsdelen».¹¹⁹

Aftenpostens kampanje kombinerte på intelligent vis avisens to viktigste kampsaker på denne tiden: kampen mot forbudet og kampen mot bolsjevismen. Aksjonen var trygt forankret i en generell, borgerlig kommunistfrykt som dominerte Vesten. Inspirasjonen fra fransk og britisk konservativ presse var åpenbar i redaktør Diesens og avisens argumentasjon. Den fransk-orienterte Diesen hadde ikke nødvendigvis nasjonalistisk-egoistiske *motiver* for å hjelpe «vore egne først». Men han brukte i

117. En gjennomgang av nordnorske avisers holdninger kan finnes i Østfinmarkens folkeblad, 9.2.1922. Se også 2.2. og 6.2.1922.

118. Østfinmarkens folkeblad, 9.2.22.

119. Social-Demokraten, 2.2.1922.

hvert fall en slik argumentasjon som virkemiddel – *retorikken* hans var gjennomsyret av egoisme og nasjonalisme – og den fant også en viss gjenklang blant avisens lesere. Kampanjen har også høyst sannsynlig vært grunnet i sterk personlig antipati mot Nansen fra redaktør Diesens side. De to hadde vært i klinsj tidligere, og da hadde Nansen seiret. Takket være den voldsomme suksessen Aftenpostens Nord-Norge-innsamling fikk på bekostning av Nansens kampanje, kunne Diesen feire en solid revansje. Dette skyldtes ikke minst at Thorstein Diesen innehadde noe den dyktige mediestrategen Fridtjof Nansen helt manglet: Diesen hadde redigerende makt, og han brukte den.